

De mens: diep religieus, goedhartig, naïef, twijfelaar,
orgelliefhebber, in de ban van Wagner,

Te Deum voor koor, soli en orkest g253

Erg machtig werk, sluit aan bij de Negende; grandioze hulde aan God; alle stijlvormen worden in die hulde betrokken; het werk getuigt van een sterk godsvertrouwen; het ontstond in de periode 1881-1886; het is het kortste en bondigste werk van Br en een van zijn meest uitgevoerde werken;

Schreef 9 (11) symfonieën, waarin hij duidelijk schatplichtig is aan Wagner. Over deze componist zijn de meningen dan ook verdeeld; er wordt positief voor hem gepleit of men zwijgt over hem. Ten onrechte noemde de criticus G.B.Shaw hem "dure tweede klas". Bruckner zelf was bang als een Wagnerepigoon versleten te worden en daarom herschreef hij vaak zijn partituren.

Bruckner dirigeerde zijn eerste symfonie voor het eerst in zijn geboortestad Linz in 1868. Hij had voordien al twee symfonieën geschreven, maar deze was de eerste waarvan hij voelde dat ze waard was genummerd te worden. Maar zoals dikwijls het geval was, overvielen twijfels van zijn kompositie hem. In 1877 nam hij de symfonie opnieuw ter hand en dertien jaar later, in 1890-1891, paste hij het werk aan voor een uitvoering o.l.v. Hans Richter. Deze "Weense" versie voerde men voor het eerst uit op 13 december 1891. De belangrijkste verschilpunten tussen de twee versies liggen vooral in orkestratie en de contrapunt-zetting. Ook de finale kreeg een nieuw slot. De eerste symfonie wordt soms Bruckners snelste symfonie genoemd.

grote steunpilaar van de romantische koormuziek, samen met Mendelssohn, voor Vlaanderen zijn dat Vic Nees en Jef van Hoof

- bescheiden genie
- orgelvirtuoos; in symfonieën veel onzekerder → véél versies
- romantisch bij uitstek, mystiek, religieus, plechtig, geen onrustige snelle ontwikkeling maar langzaam voortschrijdende beweging die als in een processie naar een hoogtepunt leidt; neemt elementen van Wagner over: stapelt 'klankblokken' op, ingewikkelde en dus grote composities, grote orkesten, graag koperblaasinstrumenten; aparte sfeer.

erg gevoelig voor kritiek; besluiteloosheid; kinderlijkheid; behoudend; wereldvreemdheid 51; mystiek 54; gebrek aan durf 55; diepere onzekerheid 63; 150; vrij ongeletterd vs. wetenschappelijke vorming; niet vrij van zelfgevoel en eerzucht; enigzins jaloers - graag aandacht; kerkelijke composities: zwaarmoedige ernst en donkere tinten 36; 37; 64; 70; 84!; verschil B/W 98-99

1824 4.09 geboren
van jongsafaan muzikale aanleg; veel liefde voor orgel
1837 13 vader overlijdt
verder opleiding in St. Florian o.m. muziek
1841 17 diploma onderwijzer behaald te Linz
Kleine Mis in C> 50
1844 20 55
1845 21 terug St.Florian met goede diploma's; hij voelt eigen genie maar weet er geen weg mee a.h.w angst voor zijn roeping; componeert veel onbeduidend werk en blijft in muzikale opleiding
1848 24
18 Requiem in d< instr.64 n.a.v. overlijden van Sailer
1851 31 benoeming organist
1854 30 Libera me in f< instr.69 n.a.v. overlijden van prelaat
Missa solemnis in bes< instr.70 n.a.v. installatie nieuwe prelaat
1855 31 naar Linz
1860 36 overlijden moeder
1861 37 sterk (eind)examen voor conservatorium Wenen 94
uivoering Tannhauser: voor de 1e maal ? in contact met vrij componeren vs. Sechter
1863 39 laatste diploma; ziet ook het symfonische in hem in 99-101
1868 44 verlaat Linz voor Wenen
1875 51 lector universiteit Wenen
1877 53 beschermeling Herbeck overlijdt
1883 59 Te Deum g218; overlijden Wagner
1891 67 eredoctor Weense Unif.
1894 70 stopt lesgeven
1896 72 sterft onder componeren S9-finale

Overzicht toonsoorten S

g236

studie

0-e d<

1. c<
2. c<
3. d<
4. Es> 1e x in > g199
5. F> 1-malig gebruikt; bij Beethoven idyllisch
- 6.
- 7.
8. c<
- 9.

d< mysterieuze toonsoort; g264

c< tragische

STIJL

- exploreert beethoven verder uit; classicistisch vs. Wagner
- monumentaal = echt opgebouwd a.h.w. herkent men in zijn muziek de architectuur van de gotiek en gregoriaans in de wezenssfeer
- barokke schrijfwijze: gebruik van sequensen of herhalingen om van het ene thema of de ene toonsoort naar het andere thema, resp. toonsoort te gaan
- lengte
- gebruik van lange orgelpunten en grote generale pauzes (zie S2) tussen de verschillende onderdelen binnen de symfonische delen
- soms 3 th.'s in de hoekdelen en soms in de langzame delen: zo; n 3e th treedt meestal op in unisonpassages waardoor een gregoriaanse sfeer aanvoelt
- Gesangsperiode: 2 melodieën tegelijk waarvan onderste contrapunctisch wordt behandeld t.o.v. bovenste; vooral in het 2e th. van sonatevorm
- het is opvallend dat al de symfonieën ongeveer op dezelfde manier zijn opgebouwd:
  - in de 1e en 4e beweging staan drie themagroepen naast elkaar die al dan niet samen verwerkt worden in de doorwerking
  - het 1e thema wordt vaag en mistig met een zacht tremolo vooraf ingeleid in de strijkers alsof de symfonie eerst door een mystieke tunnel moet: daaruit bloeit een thema op terwijl het begelediende tremolo naar een crescendo

- stijgt; dit geldt ook vaak voor de finale
- langzame delen in sonatevorm; er heerst gewijde sfeer
  - scherzo's: Oostenrijkse volksmuziek, dansachtig en ritmischer
  - finale met een thema dat sterk lijkt op het 1e thema (van de 1e beweging): symfonie komt cyclisch over; verder is het alsof in de finale pas tot uiting komt wat gebruikelijk in bew.1 gebeurt
  - een steeds korter en gepuncteerder wordend ritme, een ritmisch gebruik van de trio, veelvuldig terugkeren van hofdthema's voor vol orkest met pauzes tussen de zinnen, koraalmelodieën als 3e thema en het afsluiten van een S met een lange coda, waarin alle thema's nog een uitoverig worden uitgesteld
  - het lijkt of Br zijn orkestrale kleuren afleidt van het orgel; klankgroepen worden neergezet als waren het orgelregisters

41 jaar! cfr. Brahms en de Beethovense hitte in de componistennek.
Herzien in 1890.

g172

1. Allegro 12'13
  - start met marsritme waaruit vl ritmisch th.1 ontwikkelen, waarna snelle climax in stevig forte
  - th.2: lyrisch in htbl. 1'10 Gesangsperiode
  - th.3 in trombones 3'30? of 4'29
  - coda: cfr. begin-vl in hetzelfde gepuncterde ritme
  -
  -

2. Adagio 11'09
  - start met diepe hoorninzet waaronder vl in donker ritme en zo stilaan snellere dynamiek, th. in celli en naar crescendo
  - nieuwe melodie in fl dan kl 1'35
  - altvl begeleiden th.1 in vl
  - htbl. blijven belangrijk
  -
  -

3. Scherzo. Lebhaft 9'09
  - pittige indruk: mogelijk o.i.v. Oostenrijkse boerendans
  - eenvoudig th. dat regelmatig al dan minder uitvoerig wordt herhaald en zo naar contrasterend trio met een mooi idyllisch hoornmotief
  -
  -

4. Finale. Bewegt, feurig 15'14
  - 2 energieke th.'s
  - th.1 Wagneriaanse koperklank
  - th.2 rustiger spelende vl 0'17
  - crescendo 0'44
  - 1'20

alternatief:

- 3 th.-groepen
-

zoekende indruk alsof te veel melodische gedachten; in begin slecht ontvangen;

g172

noemt hij gekscherend de PauzenS

1. Moderato

- opent met typisch tremolo in vl dan th.1 in celli
- th.2 typisch lyrisch: Gesangsperiode
- th.3: door htbl waarbij een ritmisch voortdurende doorgaande bas
- 3 th.'s contrapunctisch doorverwerkt
-
- eindigt fortissimo

2. Andante

16'

- je ontkomt niet aan de indruk dat de componist spreekt, iets te vertellen heeft: zacht, forte, stilstand, vertraging, stilte, accenten
- eenvoudige, 2 met elkaar wisselende th.'s
- th.1 in vl
- ±3'00 th.2 in hoorn, aangekondigd door kort pizzicato in vl, daarna heerlijk opzwellend en dan verstillend en na ±12'00 weer terug opzwellend
- eindigt met citaat Benedictus uit Mis in f<; met een wat een finesse dat moet eindigen: alsof het een teer plantje is
-
-

3. Scherzo

8'

- 1 th. monothematisch dat harmonisch op steeds verschillende wijze wordt verwerkt variatie??
- ±3'30 trio ± 2'30 dierend, mooi en zacht in vl
-

4. Finale

- th.1 gelijkelijk aan th.1 van bew.1
- ± 4'00 th.2 o.a. in htbl en verder vl
- beide th.'s breed uitgewerkt, zo o.a. ± 9'00 th.1 in forte en dan weer zacht
- Kyrie uit genoemde mis wordt geciteerd
- eindigt indrukwekkend forte maar heeft eerder iets fanfare-achtig en dus niet/minder de schoonheid en poëzie van bew.2
-

vhs-330: de houding van Rabhari is zeer relevant, vooral in bew.2
geeft hij de indruk Bruckner goed te begrijpen of
tenminste een goede interpretatie te geven

g174,183

meest Wagneriaans, althans de 1e versie voor orkest g187; werden er later uitgehaald maar toch nog aan Wagner opgedragen: ambivalent g246,188

Mahler, als bewonderaar en navolger van Br, bewerkt S3 voor piano

1. Allegro?

- th.1: lijkt op F.H.
- th.2: lyrisch
- veel triolen maar toch statische indruk
-
-
-

2. Adagio

- mooie melodieën in vl waardoor romantisch klassieke indruk
- veel herhalingen
-
-

3. Scherzo?

- dansend pittige indruk cfr. S1, maar niet zo heftig
-
-
-

4. Finale?

- th.1 cfr. th.1 bew.1
- th.2 in vl en koraalachtige ondersteuning door koper
- forse koraalmelodie bevestigt liturgisch karakter Parsifal??
-
-
-

- coda: hr-motief; versterkt eenheid werk
-
-
-
-

Symfonie nr. 5:

F> of Bes>

1878?

54 jaarl]; 54; g196

Göllerich, 1e biograaf, noemt dee S de tragische, beter reserveren voor S8; zelf nooit gehoord: te groots; g260

1. Adagio - Allegro 15'

- spanning naar Bes> geleidelijk opgebouwd
- begint adagio pizzicato in cl en cb en modulerend
- dan allegro doorbraak: dynamisch
-

2. Adagio ?

- harmonisch rustiger en evenwichtiger
- th.1 in hb, mineur
- th.2 met septiemintervallen
-

3. Scherzo 12'

- traditioneel
-
-
-

4. Finale?: Adagio - allegro 22'

- ongebruikelijk
- adagio:
- kl-solo: werelds dan in cl verbeterd als Beethoven
-
-
- allegro is gecompliceerde (tripel)fuga waarna het koper losbarst in feestelijk koper = zie de Sutter p185
-
-

SV 13

Symfonie nr. 6:

A>

1881

57'

persoonlijker en overtuigender

g204-7

Mahler, als bewonderaar en navolger van Br, dirigeert première D6

1. Maestoso

- opent sterk ritmisch

-

-

-

2. Adagio

- in sonatevorm met vele mooie th.'s

-

-

-

3. Scherzo

- poëtische indruk

- Landler-trio

-

-

4. Finale

- zacht begin

- marsritme

- lyrische periode

- krachtige afsluiting

-

Leipzig 1884; doorbraak van succes; orkestbezetting iets groter dan Beethoven maar met 4 Wagnertuba's, triangel en cymbaal
g213

1. Allegro moderato: 19'38
  - th1 in hoorns en cello, uit de diepte stijgend tegen de trillende violen; dit hoofdthema beheerst heel de symfonie
  - th2 2'45 in houtblazers leidend naar een schitterend hoogtepunt waarna een krachtig ritmisch th3 wordt ingezet
  - einde lijkt op melodie uit Wagners' Gotterdammerung.
2. Adagio ...: cis< 24'04
  - geschreven met het voorgevoel dat Wagner zou sterven; Wagner stierf tijdens het componeren van dit adagio: daarom aan het einde muziek welke een majestueuze heldenverering symboliseert
  - th1 in tuba en strijkers, th2 0'35 =± Adagio 9e Beethoven, alleen strijkers; het is aangrijpende treurmuziek, zeer expressief
  - 0'40 th.1 alleen strijkers; zeer langzaam en feestelijk
  - 2'30 derde luik th.1: speelt mindere rol
  - 4'00 hoorn + 5 tuba's overgang naar th.2
  - th.2 lyrisch moderato
  - 6'30 th.1 5 tuba's + vl
  - 6'50 citaat van Te Deum ±10'
  - 7'45 / 15'30 en verder pakkend opzwellend eventjes mooi
  - verder terrassendynamiek

eigenlijk Wagneriaans tot en met - Parsifal??
3. Scherzo. Sehr Schnell: 10'22
  - strijkers brengen Scherzo op gang, gevolgd door vele kleine thematische eenheden, komt echter niet verbrokkelend over
  - trio 1'10 en 3'45 is innig en zorgt voor rustpunt
  - alle instrumenten worden gebruikt echter niet gelijktijdig
4. Finale ...: e> 12'04
  - begint met variante op hoofdthema, neventhema 1'45 zwelt aan tot een plechtige hymne en eindigt met herhaling van vele thema's

UITVOERINGEN

wordt graag uitgevoerd, vraagt kennis ter zake, veel uitvoeringen; er zijn vele sets gemaakt: die volgen eerst daarna volgt per

symfonie een voorkeur.

- Jochum - Dresdner: magnetische kracht, mooi melodieus, subtiel, wordt hoog geacht maar orkest is niet de meest optimale
- Haitink: technisch goed, mist gevoel voor mysterie en atmosfeer
- Barenboim: niet de eeste keus

Het is zijn langste S die hij opdraagt aan Herman Levy: deze heeft nogal moeite met de waardering voor deze S. Herzien in 1990. Blazers hierbij zeer belangrijk, o.m. 8 hoorns: bijgenaamd de apocalyptische. Herkenbaar is de zeer sterke traditie van Beethoven en Schubert.

g234,254

voltooide zijn 8ste symfonie in 1887 en herwerkte ze in 1889. deze gigantische symfonie werd door Bruckner opgedragen aan keizer Franz Jozef. Toen in 1892 de Wiener Philharmoniker het werk creëerde, reageerden publiek en critici erg enthousiast. Deze 8ste symfonie heeft een zware en volle bezetting nodig, maakt bij voorkeur gebruik van veel koper en kan door zijn patos zeer pakkend zijn. De klankentaal van Wagner beheerst ook deze Brucknersymfonie.

1. Allegro?

- 27 instrumenten voor climax th.1
- 3 themagroepen
- monumentaal, minder lyrisch
- eindigt nogal moedeloos

2. Scherzo 15' (langste!)

- niet gebruikelijk volgorde
- 1 krachtig energiek th. met eenvoudig rustig contrasterend trio
- programma: figuur van de jongen die niet griezelen kanm vgl. Grimm
- zie ook g25

3. Adagio 30' !

- sereen, zeer mooi en interessante muziek v.w.b. orchestratie: strijkersgroep wordt in 6 verdeeld: een uiterst uitgesponnen strijkerthema is hiervan het gevolg
- ± 5'mooi hoogtepunt o.m. met harp
- tevens uitgevoerd bij uitvaartplechtigheid Bruckner

g253

4. Finale

- meest grandiose en indrukwekkende
- 25' later: coda is compilatie van th.1 uit bew.1, het scherzo en het adagio; erg complex en harmonisch in elkaar gecomponeerd
- zowat de bekroning van zijn hele oeuvre; ritmische vondst: dezelfde noot en daarboven een heldenthema alsof een grote stoet voorbijtrekt

Symfonie nr. 9:

d<

v.a. 1887

wordt beschouwd als hoogtepunt van zijn symfonisch werk; de compositie ervan kostte hem 9 jaren nl. van 1887 tot 1896; door zijn dood in 1896 is deze s onvoltooid gebleven;
g261

1. Feierlich, misterioso 24'
- cfr. S7 qua opbouw
-
-
-

2. Scherzo: beweegt, lebhaft - trio (schnell) 10'
- een van de best gelukke en persoonlijke: eerst fijn begin en dan ritmisch geweld
- trio dicht bij Prokofieff en Mahler g208, ook ± Beethoven maar vooral Holst The Planets-Mars (vhs-341)
- 1e x trio 3'55-6'45
-

3. Adagio: langsam, feierlich 25'
- een van de mooiste, zeer uitgebreid; raakt grenzen van de tonaliteit; spreek eerder van themagroepen dan van thema's!
0'00 th.1: 7 maten zoeken en tasten in opwaartse lijn, dan mooie glanzende toonaard E 0'35 en apotheose in 1'45 2x
2'22 th.2
4'20 th.3 herhalend in 6'50
7'15 in pizzicato herhalend
8'10 naar th.1
13'00 th.
20'55 mooi

nr.1: Jochum

nr.2: Haitink - Karajan

nr.3: Karajan - Haitink - Böhm

nr.4: Jochum - Karajan - Solti - Haitink - Böhm

nr.5: Jochum - Solti - Karajan - Barenboim

nr.6: Jochum - Barenboim - Klemperer - Karajan - Solti

nr.7: Karajan - Jochum - Barenboim - Haitink

nr.8: Jochum - Karajan

nr.9: Karajan - Mehta - Walter - Guilini

1. Maestoso

-
-
-
-

2. Adagio

-
-
-
-

3. Scherzo

-
-
-
-

4. Finale

-
-
-
-

VHS

- 37 S7 Schlewig-Holstein Festival: Openingsconcert 1992 / Günter Wand en NDR-symfonieorkest. → vhs-53
3'05 Inleiding
3'00 D1
2'40 D2
2'10 D3
2'03 D4
- 53 1'43 S7. Orkest van Bayerischer Rundfunk o.l.v. Wolfgang Sawallisch. F.V.V. in St.Baafskathedraal te Gent. Regie: Raf Verpooten. → vhs-37
- 58 1'10 S9 in d. Radio-Filharmonisch Orkest o.l.v. Hans Vonck. Vara 15.11.92
- 60 S9. ↔ romantisch idioom, ME-sfeer, klassieke vorm. Barenboim. Edison
- 155 S5 ong. 2'15 door Mahler-jeugd koor en Abbado; zelf nooit gehoord, pas in 1935; beschrijving karakter S5;
- 157 0'28 Achtse Muziekfestival Schleswig-Holstein. Inleiding en te 0'20 Te Deum. Bruckner..Katerina Dalayman sopraan, Suzan Graham mezzo-sopraan, David Maxwell Anderson tenor, Peter Rose bas en het Monteverdi Choir - London, het NDR-choir, het NDR-symfonieorkest o.l.v. John Eliot Gardiner. D1.ARD.22.08.93. C1993.
- 185 3'05 Musik-Zeit. S9 uitgevoerd (?in de Berlijnse Philharmonie) door de Berliner Philharmoniker o.l.v. Herbert von Karajan (in 1984?). D2.ZDF.14.10.93
- 199 3'05 Opera Matinee. Het NDR Simfonie Orlest o.l.v. Günter Wand speelt S8. N3. VARA.19.12.93
- 330 3'05 Vuurvogel. TV2.10.12.94. Symfonie nr.2 in C door het BRTN-Filharmonisch Orkest o.l.v. Alexander Rahbari.
2'56 Andante
2'40 Scherzo
2'33 Finale
- 459 3'05 v.a. 2'59 Le choix d'Anton Bruckner. Tekst Arte. 20.03.96.: Essay (1994) van Jan Schmidt-Garre over de
Bruckner symfonieën 17.06.13 18
181818

Oostenrijkse componist Anton Bruckner. Lente 1867. De 43-jarige Bruckner herstelt in het kuuroord Bad Kreuzen, tussen Wenen en Linz, van een zenuwzinking. Hij leert er een zekere Otto kennen, die het in zijn brieven aan zijn verloofde Sofia en zijn vriend Franz vaak over de componist heeft. Bruckner lijdt aan een vreemde ziekte: hij wordt geobsedeerd door cijfers... Zie ook vhs 471.

- 471 3'05 Bruckners beslissing. Vuurvogel. TV2. 04.05.96. Film over deze Oostenrijkse componist (1824-1896) van Jan Schmidt-Garre met Joachim Bauer, Sophie von Kessel, Joachim Kaiser. Bruckner schreef o.m. 9 monumentale symfonieën. De plot concentreert zich rond Bruckners verblijf in Bad Kreuzen, een kuuroord, waar hij tussen mei en augustus 1867 genezing zocht voor een ernstige zenuwcrisis. Daar ontmoet hij Otto, een architect wiens problematische liefdesaffaire hem helpt beseffen wat hij te doen heeft: componeren. zie ook vhs459

- 1868: rede als profesor conservatorium: lang gewenst
2'58 brief Otto
2'56 brief aan Weinwurm
brief Otto: benoemd eigenschappen van Br en levensloop jeugd Br.
2'50 Otto begrijpt niet waarom Br. ziek is
.... op piano en tegelijk mis in ..
2'45 Br aan Weinwurm
2'40 Otto a Sophie: legt uit over houding bn Br. barokkerk en bib
+++
2'34 getalwaan en studieverloop ++
2'32 Br aan Weinwurm
2'29 processie en Te Deum?
2'23 brief a conservatorium.: sollicitatie en melding diploma's +++
2'22 Br aan Weinwurm:: over ijdel en bescheidenheid' verliefdheid
++
2'19 bisschop i.v.m. voeding
2'17 Sophie aan Otto: goede kritiek over Br. kunst van improvisatie
enz.
2'15 Br. aan lang +++ en dan huwelijksverzoek +++
2'12 Mexico + en wereldvreemdheid: ziet politieke problemen niet
2'08 theater van Otto en vraag van Br om Joesphine verder Wagner en
Tristan +++ en geeft bloemen aan Josephine
2'04 Wagner en kleindochter en verder homo's en muziek van Tristan
2'00 Otto aan Sophie: Br op dilemma: Wenen of Linz +++
1'56 droomt over zwemmen en meisje; schilderij El Greco
1'53 Br. stapt en dan S?? lijkt op Mars +++
1'51 eindigt met klappen van studenten en componeert op bord S7?

1'45 Vuurvogel. TV2. 04.05.96. Ingeleid door Joke Bataile. Symfonie
nr.8 in c door het Koninklijk Filharmonisch Orkest van
Vlaanderen o.l.v. Günther Neuhold.

1'40

501 1'40 S6 in A. symfonieorkest Beierse Radia o.l.v. Rafael
Kubelik

ONGewone man

-
- weinig biografie bekend, vooral omtrent zijn bedoelingen, gedrevenheden, emotionele motivaties
- werk is geen weerspiegeling van zijn leven zoals bij Wagner, Mahler en andere (laat)romantische componisten
- niet de held van zijn S, cfr. Beethoven
- zijn kunst is even objectief als die van Bach
- blijft raadselachtig, eigenaardig, vreemd
- geen Wagner-epigoon cfr. vergissing met Brahms
- strikt musicus; kent weinig van andere kunsten
- langzame ontplooiing op late leeftijd
- lijkt ME maar is uiterst modern
- langzaam en onslachtig en toch de kortste weg vs. Mahler
- p.17
- transposeert menselijke tragedie naar kosmische niveau: hierbij zijn mens/natuur en God/kosmisch in perfect evenwicht en harmonie, dus geen hiërarchie; doet Mahler dat ook
- vertrekt van streng gebondenheid - barokkaal - van Palestrina en Bach naar de scheppende vrijheid van Wagner en consoorten
- weer vroom tot naïef, beetje Siegfried figuur
- kritiek was vaak een martelgang; S werden vaak gearrangeerd tegen zijn wil in: dit liet hij dus doen, zegt wat over zijn psyche?